

Kulturni transfer

preveo **Ivan Mrnarević**
preddiplomski studij povijesti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Sažetak:

Kulturni transferi obilježili su sva povijesna razdoblja, no moguće je uočavati trendove i razlike u različitim periodima. Samo pomoću kulturnih transfera povijest može postati europskom (ili globalnom). Koncentracije i akumulacije tih transfera mogu se pojmiti kao transkulturna povijest Europe, a konačno i kao europeizacija. Entiteti koji se prenose mogu se definirati konkretnim terminima poput kulturema i strukturema. U brojnim slučajevima dostupne su najrazličitije kulturne reference koje konkretan transfer čine lakšim i efikasnijim. Kulturni transferi neprestano potiču nove koherente koji se u nekim slučajevima međusobno povezuju preko velikih područja rezultirajući makrokoherentima ili grozdovima (klasterima), kakva je ona koja nastaje u kontekstu procesa europeizacije. Ovi koherenti pak mogu ostati ograničeni i na lokalna područja ne izazivajući daljnje „zaraže“. Istraživanje kulturnog transfera čini propusnima krute, linearno ograničene i strogo sistematizirane elemente svakog kulturnog fenomena otkrivajući hibridnost i složenu bit svakog kulturnog fenomena.

Ključne riječi: kulturni transfer, entitet, identitet, Europa, prostor, koherenti, makrokoherenti, pristup

Na poticaj prof. dr. sc. Zrinke Blažević donosimo prijevod teksta Cultural transfer, autora prof. dr. sc. dr. h. c. Wolfganga Schmalea. Članak je izvorno objavljen na portalu European History Online (EGO), koji uređuje Leibnizov institut za europsku povijest u Mainzu, a objavu prijevoda ljubazno su dozvolili sam autor te dr. sc. Claudia Falk, koordinatorica projekta EGO. Na tome im zahvaljujem. Autor Wolfgang Schmale njemački je povjesničar koji je veći dio svoje znanstvene karijere proveo na Sveučilištu u Beču. Njegovi ključni istraživački interesi su moderna i suvremena europska povijest, rodna povijest te digitalna humanistika. Član je Academiae Europaea od 2017. godine. Na ovom mjestu zahvaljujem i Saši Vukoviću, glavnom uredniku 15. broja našeg časopisa, za sugestije u prevođenju.

Europa i nacija kao historiografski referentni okviri

Kao *kultura*, u jednini, Europa je po prvi put definirana u 18. stoljeću.¹ Koncept Europe kao entiteta tada više nije počivao na njezinom izjednačavanju s kršćanstvom. Umjesto toga, Europa je bila viđena kao povijesni i kulturni entitet koji je odigrao posebnu ulogu u prošlosti čovječanstva. U biti, Europa je bila viđena kao predvodnica na putu napretka. Stoga je definicija Europe i dalje u svojoj biti bila esencijalistička i ostala je zasnovana na esencijalističkoj geografskoj definiciji Europe kao kontinenta, a to je utjecalo na definiranje granica europske kulture i povijesti.

Geografski esencijalizam omogućio je integraciju raznolikih država, jezika, religija, civilizacija i nacija usprkos tome što je Europa bila shvaćena kao entitet. Ideja Europe bila je supsumirana i učestalo kartografski predočavana linearnim granicama koje su odredile podentitete država, nacionalnih kultura, jezika i vjera ili religija. Međutim, te granice nisu dovodile u pitanje zamišljeno zajedništvo u povijesnom napretku čovječanstva.

Postepeno su, ipak, asimetrični koncepti prodrli u sretni koncept europskoga sebstva. Sporiji tempo modernizacije u srednjoistočnoj, jugoistočnoj i južnoj Europi u cijelosti je rezultirao osjećajem nadmoćnosti zapadne i središnje Europe (od tada označavanih kao *Zapad*). *Zapad* je uglavnom bio industrijaliziran i transformiran učincima Francuske revolucije i Napoleonaova doba. Nacionalna država postala je dominantnom paradigmom, a ujedno i povezana s konstitucionalizmom, što je doprinijelo stabilizaciji ovog novog tipa države. Diljem Zapada predrevolucionarno feudalno društvo transformiralo se u postrevolucionarno građansko društvo.

S druge strane, na *Istoku* je tradicionalna društvena struktura, kojom je ravnalo zemljoposjedničko plemstvo, duže vrijeme ostala daleko dominantnijom. Industrijalizacija, uglavnom, na Istoku nije odigrala značajnu ulogu. Nakon podjele Poljske, tri su carstva vladala istočnom Europom: Rusko, Austro-Ugarsko i Osmansko. Ni nacionalna država ni konstitucionalizam nisu se mogli, barem u početku, uspostaviti u ovim carstvima. Ova razlika između zapadne i istočne Europe očitovala se također i u drugim indikatorima modernizacije: pismenosti, preinačenju obrazovnog sustava (u osnovnom i srednjem obrazovanju s trećom razinom institucija koje su osiguravale različite tečajeve i studije – koji su davali ili opću ili stručnu naobrazbu), umanjenju razlika između seoskih i gradskih sredina, ubrzanoj i sveprožimajućoj tehnologizaciji svakodnevnog života, ekspanziji i razvoju različitih vrsta infrastrukture i dr. Tijekom druge polovice 19. stoljeća postojao je određen stupanj usklađenosti između zapadne i istočne Europe, ali asimetrični pogled zapadne Europe na istočnu do tada je postao već davno ukorijenjenom navikom. Rastući i rasprostranjeni rasizam diskreditirao je Slavene i osnaživao zamišljene hijerarhije.

Slom dvaju carstava u istočnoj Europi, Austro-Ugarskog i Osmanskog, te transformacija Ruskog Carstva u Sovjetski Savez kao i slabost nacionalnih država nastalih mirovnim ugovorima 1918./1919. godine te sveprisutni poli-

¹ Sažetak u: Wolfgang Schmale, *Das 18. Jahrhundert* (Beč: Böhlau Verlag, 2012). Vidi poglavje 6.4 *Kultur Europa*.

tički i ideološki konflikti (koji su doveli do učestalog nasilja) nisu diskreditirali ideju Europe kao *kulture* u jednini, kao što je opisano na početku ovoga teksta, ali ova ideja više nije korespondirala objektivnoj realnosti.

Jedan koncept ipak je kolao diljem Europe i postao je općeprihvaćen: nacionalna država sa svojom pretpostavljenom podudarnosti teritorija, etničke skupine i nacionalne kulture. Iako isprva maštarija, do 1945. godine homogena nacionalna država postala je mračna realnost zahvaljujući etničkom čišćenju, protjerivanju i Holokaustu. Gotovo sedamdeset godina kasnije, migracije i drugi čimbenici sveli su pretpostavljenu homogenost nacionalnih država 1945. godine ponovno na maštariju, premda su države i dalje ustrajale na njoj, međutim u blažem i u većini slučajeva manje agresivnom obliku nego ranije.

Kao rezultat nacionalna država bila je esencijalni referentni okvir u historiografiji. Pogled na Europu bio je i nastavlja biti definiran konglomeratom nacionalnih država koji ostaje dominantan u Europi. Istovremeno, u posljednja tri desetljeća primjenjivali su se razni metodološki pristupi, što je poljuljalo pretpostavke glede nacionalne države, no bez nijekanja utjecaja koji je ona imala. Jedan je od takvih pristupa i istraživanje kulturnog transfera.

Istraživanje kulturnog transfera: temelji i pristup

Među temeljnim istraživačkim tekstovima kulturnog transfera su i brojni članci koje su, tijekom sredine osamdesetih, objavljivali Michael Espagne (r. 1952.) i Michael Werner (r. 1946.).² Obojica autora ukazala su na povezanost između istraživanja kulturnog transfera te istraživanja kolonijalnih kultura, koja su nekoliko godina uoči petstote obljetnice iskrćavanja Kristofora Kolumba (c. 1451. – 1506.) u Americi bila sama po sebi politička. Pokušaj istraživanja transfera među nacionalno-kulturnim i regionalno-kulturnim prostorima također je u svojoj biti bio politički. Ipak, ti kulturni prostori nisu bili tretirani kao objektivne nepobitne činjenice. Umjesto toga, općeprihvaćena pretpostavka da ti prostori jesu nepobitne činjenice, a to je ono što tvori jezgru nacionalnih mitova u Europi, bila je i nastavlja biti osporavana ako ne i razriješena istraživanjem kulturnog transfera.

U određenom opsegu pristup u istraživanju kulturnog transfera konceptualno je emancipatoran i, do određenog stupnja, politički po svome karakteru. Sve što je povezano s razgraničavanjem kategorija učinkovito je i igra važnu ulogu u ovom pristupu, primjerice međupovezanosti i formacije mreža. To najradikalnije zastupa Zygmunt Bauman (r. 1925.) u svojoj knjizi *Tekuća modernost*, u kojoj opisuje *proces ukapljivanja* u modernoj i suvremenoj svijesti.³ Premda koncepte *Tekuće modernosti* nije smatrao odvijetkom istraživanja kulturnog transfera, razvijao je temeljnu ideju koju su kasnija istraživanja pokušala implementirati tijekom perioda prevlasti nacionalnog referentnog

² Vidi: Michel Espagne i Michael Werner, „Deutsch-Französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jh.: Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C.N.R.S.“ *Francia* 13 (1985): 502–510.

³ Vidi: Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cambridge: Polity, 2008).

okvira u povijesno-kulturnim znanostima, a njegov su primat podržavala sveučilišta i druge institucije. Tada, kao i danas, istraživanje kulturnog transfera usredotočilo se na *nenacionalne* aspekte nacionalnog te na stvaran interkulturni ili *métissage* karakter svake kulture koja je bila, i nastavlja biti, sustavno osporavana i isključivana iz nacionalno-političkih razloga. Isto to promijenilo je parametre *stranog kulturnog utjecaja*: transfer kulturnih referenci ili, u materijalnom smislu, kulturema i strukturema⁴ različitih dimenzija postaje temeljno oruđe svih europskih kultura koje su posljedično, suprotno regionalnim, nacionalnim i kontinentalnim (samo)identifikacijama, uvijek, u biti, interkulture ili *métissage*. Rasprava o takozvanim stranim utjecajima u prvoj polovici 20. stoljeća, koja je često ipak bila ideološki obojena, pretpostavljala je postojanje fiksnih kulturnih identiteta za koje su rečeni utjecaji bili, ovisno o svjetonazorskom gledištu, ili opasnost ili obogaćenje. Taj stav zadržan je do danas te ne treba biti nikakvih iluzija u pogledu tobožnjeg fundamentalno pozitivnog stava prema tome što je u kulturi „strano“.

Istraživanje kulturnog transfera stoga može imati prosvjetljujuću stranu koja i dalje ostaje korisnom i prikladnom. To znači da sve rasprave o tome na što istraživanje kulturnog transfera danas treba biti fokusirano te prema čemu ono može i treba biti orijentirano moraju ostati svjesne svoje prosvjetiteljske svrhe. Nijedna od akademskih disciplina nije društveno ili politički neutralna. Kontekstno su vezane i upletene u svoje šire kontekste. Osim toga, istraživanje kulturnog transfera, koje se provodi empirijski, može dokazati da nema kulture koja nije interkulturalna ili *métissage*.

Također, cilj je i svrha u istraživanju kulturnog transfera odgovoriti na pitanje: Što je kultura? Koncept kulture koje ono primjenjuje također počiva na različitim vrstama informacija koje se traže te na individualnim političkim ciljevima i kontekstima. U kontekstu istraživanja kulturnog transfera rasprava se zadržala na kategoriziranju kulture kao *načina postupanja*, odnosno kao *modusa operandi*. Slijedom toga, bečki sociolog Lutz Musner istraživanje kulturnog transfera shvaća kao istraživanje procesa razmjena:

*Istraživanje kulturnih transfera od 1980-ih usmjereno je na procese razmjene između kulturnih prostora i kulturnih sustava. Ti procesi razmjene uključuju interkulturni transfer i posredovanje tekstova, diskursa, medija i kulturnih praksi, a usmjeravaju ih posebni obrasci odabira, posredovanja i recepcije.*⁵

Musner ističe interes za istraživanje:

...procesu razmjene i prisvajanja između kultura koji se odvijaju na samovoljan, subverzivan i ambivalentan način, a propituju se terminima 'kreolizacija', hibridizacija' i 'kulturni tokovi'. (...) Ovi termini (...) ukazuju na prijelaz s lokalne na mobilnu paradigmu koncepta kulture, jer su (...)metafore poput

⁴ Za ove koncepte vidi: Wolfgang Schmale, „A Transcultural History of Europe – Perspectives from the History of Migration,“ *European History Online (EGO)*, <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010a-en> (posjet 27.11.2012).

⁵ Lutz Musner, „Kultur als Transfer: Ein regulations theoretischer Zugang am Beispiel der Architektur,“ u *Ent-grenzte Räume: Kulturelle Transfers um 1900 und in der Gegenwart*, ur. Helga Mitterbauer et al. (Beč: Passagen Verlag, 2005), 173.

‘svijeta u pokretu’ kreirane tako da predoče globalnu razmjenu ideja i ideologija, ljudi i dobara, slika i medijskih poruka, softvera i hardvera.⁶

Nadalje, Musner razvija tok misli do točke gdje se kulturu može opisati kao *Transfervorgang* (proces transfera).⁷ Međutim, upozorava na previše jednostran način interpretiranja koncepta kulture citirajući zaključke Jacquesa Derridea (1930. – 2004.) po kojemu ne postoji ništa izvan teksta⁸ te nastavlja:

Ako naše istraživanje previše usmjerimo na imaginarno, lako iz vida možemo izgubiti materijalni okvir ljudskih svjetova percepcije, a ako pak našu pažnju previše usmjerimo na ono što se čini hibridnim, izvanjskim, translokalnim i prolaznim, brzo ćemo zaboraviti ono što ostaje isto, fiksno i inertno.⁹

Prema tome, istraživanje kulturnog transfera mora obuhvatiti sve ono što je inertno, ali i sve što je tekuće kao i njihovo međusobno miješanje. Ako se ima na umu ova formula, kulturni transferi pomoću (na primjer) obiteljskih mreža ostaju jednako relevantni kao i kulturni transferi između nacionalno-kulturnih prostora.

Makrohistorija i mikrohistorija kulturnih transfera

U ranome novom vijeku isprva su postojale različite vrste nedržavnih mreža (obitelji, humanističke i ekonomske prepiske, umjetnici, glazbenici, obrtnici itd.) koje su pokretale kulturne transfere. Veći dio tih transfera bio je povezan s talijanskom renesansom koja je stvorila sveobuhvatni kulturni model. Veliki val francuskog kulturnog transfera koji je započeo u smiraj 17. stoljeća, za vrijeme vladavine Luja XIV. (1638. – 1715.), te je osobito odjeknuo u različitim regijama koje su pripadale Svetom Rimskom Carstvu djelovao je drukčije. Pod vlašću spomenutog kralja Francuska je bila prva europska država koja je promišljeno inscenirala kulturu kao *nacionalnu kulturu* s ciljem kulturnih transfera; stoga je to francuske transfere u isti mah kodiralo kao nacionalne transfere u druge nacionalne kontekste. Taj razvoj može se pratiti unazad do 16. stoljeća, tijekom kojeg se javlja evidentan otpor talijanskim kulturnim transferima, iako je ovo razdoblje naknadno označavano upravo terminom *France italienne*.¹⁰

Ovom makrokontekstu kulturnih transfera u razdoblju renesanse i rana novog vijeka dodajmo da je postojao bezbroj podređenih procesa kulturnog transfera od 15. stoljeća, do Francuske revolucije, u koje uključujemo i druge modele srednjeg širenja i dometa (španjolski dvor, nizozemska umjetnost, englesko konstitucionalno pravo itd.). Kao i u drugim područjima istraživanja i znanja, postojanje makrohistorije, koja je međusobno povezana s mnoštvom njezinih mikrohistorija, može se identificirati unutar istraživanja kulturnog transfera. Odnos makro- i mikrohistorije bio je, i ostaje, predme-

⁶ Isto, 173.

⁷ Isto, 176.

⁸ Jacques Derrida, *Grammatologie* (Frankfurt: Suhrkamp, 1983), 274.

⁹ Musner, „Kultur als Transfer,“ 175.

¹⁰ Vidi: Jean-François Dubost, *La France italienne* (Pariz: Aubier, 1997).

tom kontroverzne rasprave, koja se redovito obnavlja pod različitim imenima, naprimjer u kontekstu *Eigensinn* (samovolja) kao istraživačke kategorije na koju se već osvrnuo Musner.¹¹ Ipak, makro- i mikrohistorija nisu dva međusobno isključiva načina interpretacije; međusobno su ovisni.

Ako se zadržimo na terminu *modèle italien* Fernanda Braudela (1902. – 1985.) kao zajedničkom nazivniku za razdoblje od 1400. do 1600. godine,¹² moramo postaviti pitanje zašto se s talijanskom renesansom po prvi put pojavio kulturni model koji je dao polet tako intenzivnim kulturnim transferima tijekom dvaju stoljeća trajanja da ga se može opisati kao sveobuhvatan proces kulturne europeizacije. Iako je već duže vrijeme poznato da su se kulturni transferi pojavljivali i u srednjem vijeku,¹³ nije bilo komparativnog kulturnog modela za to razdoblje. Razlozi zašto je talijanska renesansa prvi sveobuhvatni europski kulturni model trebaju se tražiti u samoj Italiji, u njezinom mediteranskom kontekstu, ali i u formiranju europskog društva koje je postepeno razvilo europsku svijest, a možda čak i europski identitet.

Zamislimo da smo u Moskvi 1474. godine. Na zahtjev moskovskoga velikog kneza Ivana III. (1440. – 1505.), Semjon Tolbusin, ruski izaslanik u Veneciji, unajmio je bolonjskog arhitekta Aristotela Fioravantija (1415. – 1485.) da ponovno sagradi *Uspensky Sobor* (Katedralu Uznesenja Marijina) koja se gradila od 1472. godine, ali se 1474. godine urušila. Katedrala koju su 1472. godine započeli graditi moskovski majstori građena je po uzoru na *istoimenu crkvu sagrađenu u Vladimiru u 12. stoljeću, koju su gradili bizantski majstori, a imala je poseban sakralni, ali i simbolički značaj kao predziđe kršćanstva pred Tatarima. Prisvajanje modela imalo je za cilj (...) prikazati Moskvu – umjesto Vladimira – kao novo središte države koja nastaje.*¹⁴

Premda su se katolici, a naknadno i protestanti, često – iako ne i jedno-dušno – tijekom ranoga novog vijeka prepirali o kršćanskom karakteru Ruske pravoslavne crkve, spomenuti primjer svjedoči o povezanosti kulturnih transfera i diskursa o alteritetu, diferencijacijama i samodefiniranju Europe kao prostora koji ima kulturni identitet. Nakon ekspanzije Osmanskog Carstva i osvajanja Konstantinopola u drugoj polovici 15. stoljeća, povijesni strah od Tatara i Saracena, arhetipova moćnih pogana, zamijenio je strah od Turaka i s njima povezani diskurs o alteritetu. Istočna i jugoistočna Europa (Poljska, Moskva, dunavske kneževine, Hrvatska itd.), slijedeći razne niti vodilje, počele su u sebi vidjeti *antemurale Christianitatis*. U srednjoj i zapadnoj Europi također su se pojavili afirmativni identitetski diskursi koji su Europu okarakterizirali kao jedinstven entitet, koristeći metafore poput *Europa kao kuća* i *Europa*

¹¹ O konceptu *Eigensinn*, vidi: Alf Lüdtke, *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus* (Hamburg: Ergebnisse Verlag, 1993).

¹² Vidi: Fernand Braudel, *Modell Italien 1450–1650* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1999).

¹³ Ingrid Kasten et al., ur. *Kultureller Austausch und Literaturgeschichte im Mittelalter – Transfers culturels et histoire littéraire au moyen âge* (Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1998).

¹⁴ Marina Dmitrieva, *Italien in Sarmatien: Studien zum Kulturtransfer im östlichen Europa in der Zeit der Renaissance* (Stuttgart: Steiner, 2008), 78.

kao tijelo. Iako su postojali, konfesionalne podjele i sukobi ovo nisu uspjeli spriječiti. Dok je u više navrata bilo osporavano da je Rusija dio te cjeline, ona je doista pripadala ovom shvaćanju entiteta zvanog Europa, unutar kojeg su se pojavili kulturni transferi iz Italije čak i prije 18. stoljeća u kojem je razvijen znatno inkluzivniji stav.

U drugu ruku, a i s druge geografske strane kontinenta, pomorska putovanja duž zapadne obale Afrike u 15. stoljeću, te kasnije takozvano otkriće Amerike, stvorili su uvjete za daljnje diskurse o alteritetu koji su utjecali na to kako su Europljani poimali sebe i svoj kontinent. U isto vrijeme, oblikovala se socijalna struktura koju se može nazivati *europskim društvom*. Vladajuće dinastije diljem Europe bile su povezane ženidbenim vezama i međusobno su bile isprepletene višestrukim obiteljskim vezama. U ovu mrežu bili su upleteni članovi dvora, klijentela, dužnosnici, vjerski redovi, Crkve, umjetnici i učenjaci. Svi čimbenici moći bili su povezani mrežom koju je činila politička, ekonomska, društvena, kulturna i vjerska moć. Snažni talijanski kulturni transferi bili su tako povezani s europskim društvom.

Odnosi između Europe kao odredivog entiteta i Europe kao identiteta, između europskog društva i kulturnog transfera, bili su recipročni, odnosno međusobno ovisni te su se međusobno podupirali barem od druge polovice 15. stoljeća. Osvrnimo se na još jedan primjer, a to su Talijani na poljskom dvoru u ranom 16. stoljeću.¹⁵ Sigismund I. Stari (1467. – 1548.) oženio je Bonu Sforza (1494. – 1557.), a ona je u Poljsku došla s pratnjom od 287 Talijana – ovo je također jako dobar primjer kako su žene igrale glavnu ulogu u kulturnim transferima.¹⁶ Značajan broj Talijana živio je na poljskom dvoru sve do sredine 16. stoljeća:

*Zauzeli su čvrste položaje u dvorskoj hijerarhiji, kao kancelarijski notari ili tajnici, također i kao tutori (...) odigrali su značajnu ulogu u dvorskom društvu (...) Brojni su bili konjušari, a jednako tako i ljekarnici, liječnici i kuhari, koji su također obavljali i druge funkcije, kao na primjer nabavu luksuznih dobara.*¹⁷

Ovo ukazuje na tip vrlo učestalog transfera u ranome novom vijeku. Bona Sforza i svita koju je dovela sa sobom na poljski su dvor kao kulturni posrednici donijeli glazbu i ples, a njezin ih je sin Sigismund II. August (1520. – 1572.) ondje i zadržao. Također, talijanski glazbenici pojavili su se i na dvoru krakovskog biskupa. Tijekom vremena, sve više Talijana dovedeno je u Poljsku uključujući *bakroresca, medaljara i draguljara* Giovannija Giacomu Caraglija (1500. – 1565.) koji je uspio uspješno isposlovati *da mu se priznaju plemićki naslovi*, što mu je omogućilo da stekne crkvenu nadarbinu u Poljskoj.¹⁸

Moguće je pratiti priče mnogih od tih Talijana pa čak i njihovih kasnijih generacija. Važne su karakteristike njihova mobilnost između Poljske i

¹⁵ Isto, 40.

¹⁶ Dorothea Nolde et al., ur. *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit* (Köln: Böhlau Köln, 2008).

¹⁷ Dmitrieva, *Italien in Sarmatien*, 40.

¹⁸ Isto, 41.

Italije, stjecanje prestižnih položaja (na primjer položaj cehovskog majstora, koji su više puta zauzeli u Krakovu), sklapanje brakova s Poljakinjama, a u nekoliko slučajeva i stjecanje plemićkog statusa. Ipak, Talijani u Poljskoj nisu se posve integrirali u poljsko društvo, osobito u Krakovu, na način da bi nestali. Stoga, izgleda da potpuna asimilacija nije preduvjet za pojavu i uspjeh kulturnog transfera.

Isto tako, poljski primjer dokazuje da su, kako bi se i očekivalo, posredničke uloge odigrali različiti dvorovi, kao na primjer dvorovi obitelji Sforza i D'Este. Moguće je govoriti o mreži transfera koja je bila uspostavljena preko dvorova. Čak i bez dodatnih detalja, ovako se može objasniti europsko društvo i njegova povezanost s kulturnim transferom. Pojave kao što su sukobi s majstorima graditeljima i drugim stručnjacima ukazuju na to da je kulturni transfer koncentriran u prostorima inovacije i da inovacija nije shvatljiva bez kulturnog transfera.

Je li ovaj proces potrajao? Za to nije bilo garancije ni u poljskom ni u nekim drugim slučajevima. Od početka 17. stoljeća napori, koji se općenito imenuju terminom *sarmatizam* i koji su minimalizirali kulturni transfer, da se Poljska diferencira postajali su sve jači. Slično se dogodilo i u Rusiji u 16. i 17. stoljeću te znatan broj kulturnih transfera do nje nije ponovno dospio sve do vladavine Petra Velikog (1672. – 1725.). U središnjoj Europi, koju se otprilike može označiti kao prostor koji odgovara teritoriju Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti, te u zapadnoj Europi kulturni transferi su obično imali dugotrajniji učinak. *Mapiranje podataka, sakupljenih u istraživanju potvrđuje da je najveća koncentracija međupovezanosti sve do 17. stoljeća bila upravo na teritoriju Svetog Rimskog Carstva i u njegovoj najbližoj okolici. Grubo iscrtanom linijom od Stockholma preko Londona do Lisabona, zatim od Lisabona preko Španjolske do Rima i Napulja, pa od tamo do jadranskih gradova pa preko Venecije i Trsta do Budima i Pešte, odatle do Krakova i ponovno na sjever do regije Danzig-Marienburg-Königsberg; ova skica tvori veliki centar oko kojeg se pružila široka periferija, koja ni po čemu nije bila odvojena od središta događanja. U omeđenom prostoru – da spomenemo samo neke stvari – infrastruktura, trgovina i komunikacije bile su najučestalije. Većina tiskara, dvorova i sveučilišta nalazila se u ovom prostoru. U njemu se održavao i Grand Tour, započela je navika ispijanja kave, a i veći dio svih arhitektonskih zdanja renesanse i baroka nalazi se ovdje.*¹⁹ Dakle posredstvom višestrukih kulturnih transfera europsko je društvo aktiviralo proces europeizacije, proces koji je bio sažet u metaforama o jedinstvu Europe.

Kulturni transferi su, u sadržajnom smislu, bili krajnje raznoliki. *Umjetnost*, pod čime se misli na mnogo više od likovnih umjetnosti, okupljala je ranije spomenute društvene grupe te su one činile glavninu europskog društva. Drugim riječima, europsko je društvo postalo vidljivo putem *umjetnosti* i učinilo je sebe vidljivim na taj način. Na *postajanje vidljivim* te *činjenje sebstva vidljivim* treba gledati kao na osnovu za stvaranje, održavanje, proširenje i javno iskazivanje moći. Kulturni transfer, stoga, treba gledati u povezanosti s

¹⁹ Wolfgang Schmale, *Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität* (Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2008), 57.

historijom moći i s formiranjem transprostornih društava, a radi se o čimbeniku koji danas u istraživanjima ne dobiva dovoljno pozornosti.

Moglo bi se prigovoriti da povezanost između europskog društva, definicije Europe kao cjeline i identiteta te kulturnog transfera i umjetnosti ovdje isključuje široke mase gradskog i seoskog stanovništva. Takav dojam stječe se dijelom zbog izostanka istraživanja, a dijelom zbog nedostatka izvora. Doduše, međupovezanosti europskog društva nisu bile ograničene na izravno uključene društvene skupine. U svjetlu činjenice da svaki transfer ne samo da zahtijeva svakovrsnu infrastrukturu, već ima i materijalnu stranu, odnosno nije moguć bez mnoštva dobavljača i pomoćnih usluga, možemo pretpostaviti da su se društvene međupovezanosti i mreže koje su podržavale transfer protezale u daleko šire društvo. Međupovezanosti postaju beznačajne tek kada više nemaju utjecaja na stvaranje, održavanje, širenje i javno iskazivanje moći.

Istraživanje kulturnog transfera u kontekstu drugih kulturno-znanstvenih pristupa

Istraživanje kulturnog transfera ne može izbjeći pretpostavku postojanja entiteta koji se mogu međusobno razlikovati, ali se moraju ispravno objasniti kao koherentni.²⁰ Međutim, razlikovanje jedno od drugog *ne* znači međusobno distanciranje na linearan način jer su koherentni povezani u svim smjerovima. Koherentni mogu tvoriti makrokoherente ili grozdove (klastere) u kojima se entiteti poput *nacije* i *kulture*, ukorijenjeni u određenom prostoru (pa čak i sama *Europa*) mogu prepoznati kao vremenski specifična kodiranja materijalnih i povijesnih odnosa.

Noviji pristupi poput *historije ukrštanja* (*histoire croisée*)²¹ ili *historije isprepletanja* (*entangled history*)²² ne rješavaju nijedan problem u mjeri u kojoj zamjenjuju operativnu jedinicu *kultura* u istraživanju kulturnog transfera, koju je u istoj mjeri teško definirati i koja može značiti kulturom ili kompleksnu kulturu, s drugom operativnom jedinicom koju je jednako teško definirati: *historija* ili *historije* u pluralu. Ono što je zajedničko svim pristupima jest da im je cilj, koliko je to moguće, razmišljati na način koji ne

²⁰ O konceptu vidi u: Wolfgang Schmale, „Processes of Europeanization,“ *European History Online (EGO)*, <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> (posjet 27.11.2012).

²¹ Vidi: Michael Werner, ur. *De la comparaison à l'histoire croisée* (Pariz: Seuil, 2004); Mario Carelli, *Cultures croisées: Histoire des échanges culturels entre la France et le Brésil de la Découverte aux Temps modernes*. (Pariz: Editions Nathan, 1993). Predloženi koncept *historije ukrštanja* često se citira, ali još nema primjera da je implementiran u istraživanju.

²² Vidi: Angelika Epple et al., ur. *Entangled Histories: Reflecting on Concepts of Coloniality and Postcoloniality* (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2011); Atsuko Ichijo et al., ur. *Entangled Identities: Nations and Europe* (Aldershot: Ashgate, 2005); Wolf Lepenies, ur. *Entangled Histories and Negotiated Universals: Centers and Peripheries in a Changing World* (Frankfurt i dr.: Campus Verlag, 2003). Termin *isprepletanje* izvorno dolazi iz prirodnih znanosti (kemije i fizike). Ustalo se u kulturnim znanostima, iako mora biti teoretski i metodološki elaboriran.

vodi računa o granicama. To se ne odnosi samo na geografske, već i na društvene, kulturne i druge kompleksne prostore kao što su ranonovovjekovni dvor, narod ili povijesna regija. Ova potreba da se vidi i razumije na način koji ne vodi računa o granicama ukorijenjena je u današnjem vremenu. Bez ovog načina gledanja i razumijevanja, povijest bi postajala sve nerazumljivijom jer ne bismo mogli koristiti kategorije koje ne vode računa o granicama – uključujući sve što je tekuće, što formira mreže, što je međupovezano i što se međusobno presijeca – da bismo prenijeli povijest u naš trenutni svijet percepcija.

Godinama su, umjesto kulturnog transfera, postojali pokušaji korištenja koncepata *kulturne razmjene i translacije*.²³ Termin *translacija* može se koristiti u uobičajenom smislu kao lingvistička translacija i u smislu kulturne translacije. *Kulturna razmjena* naglašava dvosmjernu i višesmjernu bit kulturnog transfera, a u nekim slučajevima i njegovu temeljnu recipročnost. S druge strane, kulturni transfer naglasak stavlja na proces konkretne promjene na određenoj lokaciji, koja može biti određeni dom, regionalna, transregionalna, nacionalna, carska, ili bilo koji drugi veliki kontekst.

U istraživanju kulturnog transfera kontekstualizacija igra važnu ulogu. Pojedinačne studije mogu se kategorizirati prema općenitim istraživačkim pitanjima i spoznajnim zahtjevima. Ranije navedena studija Marine Dmitrijeve (r. 1953.) *Italien in Sarmatien: Studien zum Kulturtransfer im östlichen Europa in der Zeit der Renaissance* dobar je primjer kako istraživanje kulturnog transfera može proniknuti u pitanje europeizacije istočne i jugoistočne Europe, a radi se o pitanju koje je važno za trenutnu raspravu o ulozi zemalja tih dijelova Europe za i u Europi kao cjelini. Ovo ne uključuje fiksne parametre jer kulturni transfer oscilira te stoga obično i ne traje duže vremena.

Kontekstualizacija kulturnog transfera otvara široko polje istraživanja. Zbog evidentnih problema s dostupnošću i pristupačnošću izvora, glavni naglasak u istraživanju transfera bio je na *historiji odozgo* (*history from above*) dok je kulturni transfer u formi *historije odozdo* (*history from below*) ostao slabije zastupljen. Također, kulturni transfer povezan je s historijom ljudske potrošnje. Međutim, iako je ova međupovezanost postala općepoznatom, nije

---

²³ Vidi: Peter Burke et al., ur. *Cultural Translation in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Irene Dingel et al., ur. *Kommunikation und Transfer im Christentum der Frühen Neuzeit* (Mainz: P. Von Zabern, 2007). Od starije literature vidi: Thomas Beidelman, ur. *The Translation of Cultures* (London: Tavistock Publications, 1971); Francisco Bethencourt et al., ur. *Correspondence and Cultural Exchange in Europe: 1400–1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Donatella Calabi et al., ur. *Cities and Cultural Exchange in Europe: 1400–1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); Lothar Jordan i Bernd Kortländer, *Nationale Grenzen und internationaler Austausch: Studien zum Kultur- und Wissenschaftstransfer in Europa* (Tübingen: Niemeyer, 1995); Heinz Schilling et al., ur. *Religion and Cultural Exchange in Europe: 1400–1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006); Stefanie Stockhorst, ur. *Cultural Transfer Through Translation: The Circulation of Enlightened Thought in Europe by Means of Translation* (Amsterdam i dr.: Rodopi, 2010).

dovoljno uzimana u obzir.²⁴ Važno je i korisno u istraživanje integrirati kontekst europskog društva, Europe, moći, kulturnog transfera i umjetnosti, o čemu je više bilo riječ ranije, jer se kontekst promijenio u 18. i 19. stoljeću pa ponovno u smiraj 19. i u 20. stoljeću.²⁵

U istraživačkom obzoru historijsko-kulturnih znanosti, kulturni transfer konstruira most između istraživačkih pristupa različitog podrijetla. Za neke od tih pristupa epistemološko razgraničavanje ide predaleko jer su povijesni čimbenici, koji su odgovorni i moraju biti odgovorni, naizgled izgubljeni između koncepata mreža, povezanosti, međupovezanosti i hipertekstova povijesti. Suprotno tome, istraživačke strategije koje su usredotočene na odjeljivanje entiteta, kao što su nacija, elitno društvo i etničke skupine, više se ne čine dostatnima. U smislu disciplinarnog razvoja, istraživanje kulturnog transfera smjestilo se u međuprostor koji se najbolje može objasniti već spomenutim konceptima: koherent/i, makrokoherenti (umjesto na primjer *nacionalne kulture*) ili grozdovi (klasteri) koherentata ili makrokoherentata (*Europa* se može svrstati u ovu kategoriju).

Kratki pregled

Kulturni transferi mogu se pronaći u svim povijesnim razdobljima, no moguće je uočiti njihove različite faze. Talijanski i francuski model identificirani su kao dva uzastopna velika razdoblja kulturnog transfera, koja su funkcionirala na različite načine. Francuski model ni u kojem slučaju nije u potpunosti zamijenio talijanski i, kao što je ranije spomenuto, oba su imala konkurenciju. S osamostaljenjem sjevernoameričkih kolonija i njihovim ujedinjenjem u Sjedinjene Američke Države pojavio se novi model koji je duže vrijeme primarno služio kao kulturna referenca za praktičnost demokracije u velikim zemljama. Konačno, fenomen amerikanizacije predstavio se svijetu u 20. stoljeću, osobito nakon 1945. godine.

S ubrzanom modernizacijom u 19. stoljeću, umnožio se obujam prenesenih strukturema, kulturema i referenci. U doba Europske unije ponovno imamo veliki kulturni model koji je definiran ugovorima EU i zakonima koje, za razliku od prije, sve zemlje koje se žele pridružiti moraju usvojiti. Ove su norme pravno obvezujuće, ali također imaju svojstva kulturema i strukturema. Primjer Turske pruža dobru ilustraciju što to znači: transfer europske kulture, kako je u svojim zakonima definira EU, povukao bi za sobom novu kulturnu revoluciju, na ljestvici gotovo usporedivu s onom koju je pokrenuo Kemal Atatürk (1881. – 1938.).

²⁴ Područja istraživanja kulturnog transfera u ranome novom vijeku detaljno su prezentirana u: Wolfgang Schmale, ur., *Kulturtransfer: Kulturelle Praxis im 16. Jahrhundert* (Innsbruck: Studien Verlag, Institut für Geschichte, Universität Wien, 2003).

²⁵ Između ostalih, vidi: Johannes Paulmann, „Grenzüberschreitungen und Grenzräume: Überlegungen zur Geschichte transnationaler Beziehungen von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis in die Zeitgeschichte,“ u *Geschichte der internationalen Beziehungen: Erneuerungen einer historischen Disziplin*, ur. Eckart Conze et al., (Köln: Böhlau Verlag, 2004), 169–196.

Bibliografija

Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity, 2008.

Beidelman, Thomas, ur. *The Translation of Cultures*. London: Tavistock Publications: 1971.

Bethencourt, Francisco et al., ur. *Correspondence and Cultural Exchange in Europe: 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Braudel, Fernand. *Modell Italien 1450–1650*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1999.

Burke, Peter et al., ur. *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Calabi, Donatella et al., ur. *Cities and Cultural Exchange in Europe: 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Carelli, Mario. *Cultures croisées: Histoire des échanges culturels entre la France et le Brésil de la Découverte aux Temps modernes*. Pariz: Editions Nathan, 1993.

Davis, Belinda Joy et al., ur. *Alltag, Erfahrung, Eigensinn: Historisch-anthropologische Erkundungen*. Frankfurt i dr.: Campus Verlag, 2008.

Derrida, Jacques. *Grammatologie*. Frankfurt: Suhrkamp, 1983.

Dingel, Irene et al., ur. *Kommunikation und Transfer im Christentum der Frühen Neuzeit*. Mainz: P. Von Zabern, 2007.

Dmitrieva, Marina. *Italien in Sarmatien: Studien zum Kulturtransfer im östlichen Europa in der Zeit der Renaissance*. Stuttgart: Steiner, 2008.

Dubost, Jean-François. *La France italienne*. Pariz: Aubier, 1997.

Dülmen, Richard van. *Arbeit, Frömmigkeit und Eigensinn*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990.

Epple, Angelika et al., ur. *Entangled Histories: Reflecting on Concepts of Coloniality and Postcoloniality*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2011.

Espagne, Michel i Michael Werner. „Deutsch-Französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jh.: Zu einem neuen in-

terdisziplinären Forschungsprogramm des C.N.R.S.“ *Francia* 13 (1985): 502–510.

Habermas, Rebekka et al., ur. *Interkultureller Transfer und nationaler Eigensinn: Europäische und anglo-amerikanische Positionen der Kulturwissenschaften*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2004.

Ichijo, Atsuko et al., ur. *Entangled Identities: Nations and Europe*. Aldershot: Ashgate, 2005.

Jordan, Lothar i Bernd Kortländer. *Nationale Grenzen und internationaler Austausch: Studien zum Kultur- und Wissenschaftstransfer in Europa*. Tübingen: Niemeyer, 1995.

Kasten, Ingrid et al., ur. *Kultureller Austausch und Literaturgeschichte im Mittelalter – Transfers culturels et histoire littéraire au moyen âge*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1998.

Lepenies, Wolf, ur. *Entangled Histories and Negotiated Universals: Centers and Peripheries in a Changing World*. Frankfurt i dr.: Campus Verlag, 2003.

Lüdtke, Alf. *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Hamburg: Ergebnisse Verlag, 1993.

Musner, Lutz. „Kultur als Transfer: Ein regulationstheoretischer Zugang am Beispiel der Architektur.“ *U Ent-grenzte Räume: Kulturelle Transfers um 1900 und in der Gegenwart*, ur. Helga Mitterbauer et al., 173–193. Beč: Passagen Verlag, 2005.

Nolde, Dorothea et al., ur. *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen: Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*. Köln: Böhlau Köln, 2008.

Paulmann, Johannes. „Grenzüberschreitungen und Grenzräume: Überlegungen zur Geschichte transnationaler Beziehungen von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis in die Zeitgeschichte.“ *U Geschichte der internationalen Beziehungen: Erneuerungen einer historischen Disziplin*, ur. Eckart Conze et al., 169–196. Köln: Böhlau Verlag, 2004.

Schilling, Heinz et al., ur. *Religion and Cultural Exchange in Europe: 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Schmale, Wolfgang. „Processes of Europeanization.“ *European History Online (EGO)*. <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-en> (posjet 27.11.2012).

_____. „A Transcultural History of Europe – Perspectives from the History of Migration.“ *European History Online (EGO)*. <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010a-en> (posjet 27.11.2012).

_____. *Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2008.

_____. *Das 18. Jahrhundert*. Beč: Böhlau Verlag, 2012.

_____, ur. *Kulturtransfer: Kulturelle Praxis im 16. Jahrhundert*. Innsbruck: Studien Verlag, Institut für Geschichte, Universität Wien, 2003.

Stockhorst, Stefanie, ur. *Cultural Transfer Through Translation: The Circulation of Enlightened Thought in Europe by Means of Translation*. Amsterdam i dr.: Rodopi, 2010.

Werner, Michael, ur. *De la comparaison à l'histoire croisée*. Pariz: Seuil, 2004.

Cultural Transfer

Abstract:

Cultural transfers have occurred in all historical periods, but it is possible to discern trends and distinct periods. It is only through these transfers that history can become European (or global). Concentrations and accumulations of these transfers can be understood as a transcultural history of Europe and ultimately as Europeanization. The entities transferred can be defined in concrete terms as culturemes and structuremes. In many cases, the most diverse cultural references, which make concrete transfer easier and more efficient, are available. Cultural transfers continuously give rise to new coherences, which in some cases connect with one another over large areas – resulting in macro-coherences or clusters of coherences, as one finds in the context of the process referred to as Europeanization. However, these coherences can also remain restricted to local areas, without creating further “contagions”. Cultural transfer research makes the rigid, linearly delimited, and strictly systemic elements of each cultural phenomenon permeable, thereby revealing the hybrid and composite nature of cultural phenomena.

Keywords: cultural transfer, entity, identity, Europe, space, coherences, macrocoherences, approach

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>